

TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN İŞİTSEL İFADEDE OLUŞTURDUĞU FARKLILIK: AŞK-I MEMNU DİZİSİ ÖRNEĞİ

*Dilhan Yavuz
İstanbul Teknik Üniversitesi
dilhany@gmail.com*

Bu bildiriye, toplumsal ve kültürel değişim sürecinin dizi müziklerindeki yansımaları Aşk-ı Memnu örneği üzerinden incelenmiştir. Romanın yazıldığı tarihten sonraki ilk görsel uyarlaması (1975) ile tiyatro ve opera uyarlamalarından sonraki son görsel uyarlaması (2008-2010) arasındaki dönem farklılıklarının müziklere yansımaları, benzer öğelerin kullanımı, dizi müziklerinde müzikal yapının farklılaşması ve aynı örneğin farklı şekillerde müziksel ifadesi konu alınmıştır.

Toplumlar tarih öncesi çağlardan bugüne, sosyal hayatın her alanında sürekli bir gelişme ve değişim halindedir. Zaman olgusu var olduğu ve ileriye doğru aktığı sürece yeryüzündeki hiçbir şey durağan değildir. Bulunduğu çağın gereklilikleri doğrultusunda her şey değişime uğrar. Bu değişimin toplumsal yapıda da ortaya çıkması kaçınılmazdır. Toplumsal yapının bazı unsurları ya da tümü zaman içinde bir durumdan başka bir duruma geçer. Bu geçiş ve değişim her zaman ileriye doğru olmayabilir.

Evrim kuramının gelişiminde önemli rol oynayan 19. yüzyıl düşünürlerinden Herbert Spencer toplumu canlı bir birim kabul eder. Aynı canlılar dünyasındaki evrim gibi toplumsal hayatta da homojenlikten heterojenliğe, basitten karmaşığa doğru bir evrim olduğunu savunur. Ancak bu düşüncenin günümüzde tam tersi yönde ilerleyebildiği, karmaşıktan basite doğru bir yol izlediği görülmektedir.

Toplumlar değişirken bütün parçaları birbirleriyle etkileşime girer. Toplum bir bütündür ve bütün olarak değişir. Bu bağlamda toplumsal değişmeyi kültürel değişimlerden ayırmak mümkün değildir.

Toplumsal ve kültürel değişim sürecindeki en güzel örneklerden biri müziktir. Çünkü müzik, sosyal yapılara dayalı bir sosyal davranışın sonucunda yaratılmaktadır. Bu nedenle yalnız bir ses sistemi değil, etnolojik bir yapının oluşturduğu belli bir davranış sonucunu içinde taşımaktadır. Belli bir kültür içinde yer alan sosyal bir olaydır (Kaplan 2005:60).

Her toplumsal değişim ya da kültürel değişim o toplumun iç dinamiklerinin etkileri ile ve yavaş yavaş gerçekleşmeyebilir. Bazı olaylar, kararlar, inkılaplar toplum ve kültür üzerinde ani değişimlere neden olabilmektedir. İnsanlığın gidişindeki çeşitli dalgalanmalar müzikte de yansımaları göstermektedir.

Aşk-ı Memnu: 1900

Türk edebiyatında 1860'tan 1901'e kadar devam eden ve Divan edebiyatına karşı oluşturulmaya çalışılan Batı eğilimli Türk edebiyatını ifade eden Servet-i Fünun adını hareketin gerçekleştiği Servet-i Fünun dergisinden almıştır.

Dönemin önemli edebiyatçılarından Halit Ziya Uşaklıgil'in (1868-1945) eleştirmen ve edebiyatçıları tarafından 'ilk gerçek roman' olarak kabul edilen yapıtı 'Aşk-ı Memnu' ilk olarak Servet-i Fünun dergisinin 9 Şubat 1899 tarihli 413. sayısı ve 16 Mayıs 1900 tarihli 479. sayısı arasında tefrika edilmiş, 1923 yılında yeniden kitap olarak basılmıştır.

Halid Ziya Uşaklıgil'in 20.yüzyılın başında (1900) kaleme aldığı ve Türk Edebiyatı klasikleri arasında yer alan 'Aşk-ı Memnu' isimli eser zenginlik ve lüks yaşam hırsıyla kendisinden

yaşça büyük, iki çocuk sahibi, dul bir erkekle evlenen genç bir kadının evliliğinde aradığı aşkı ve mutluluğu bulamayışının, kocasına ihanetini ve ihanetinin açığa çıkmasıyla intihar edişini konu edinir (Eğilmez 2007:12).

Edebiyatçılar söz konusu romanın gerek konu örgüsü, gerekse işlediği tema itibariyle döneminin oldukça ötesinde olduğunu, kişilerin ve kişiler arası ilişkilerin detaylı kurgulandığını, imge ve çağrışım bakımından zengin olduğunu belirtirler. Eleştirmenler ise eserin Türk edebiyatının ilk gerçek romanı olduğunu belirtiyor.

Bu zenginlik romanının televizyon, tiyatro ve opera için pek çok kez uyarlanmasını sağlamıştır. İlk olarak 1975 yılında TRT için Halit Refiğ yönetmenliğinde altı bölümlük bir televizyon dizisi olarak uyarlanmıştır. Daha sonra 2002 yılında Tarık Günersel tarafından üç perdelik bir oyun olarak tiyatroya uyarlanmış, Şehir Tiyatroları tarafından sahnelenmiştir.

Tiyatrodan sonra Tarık Günersel'in yazdığı libretto, Selman Ada tarafından opera olarak bestelenmiş; Aşk-ı Memnu operasının ilk temsili 23 Ocak 2003 tarihinde Mersin'de yapılmıştır. Opera daha sonra İstanbul Cemal Reşit Rey Konser Salonu'nda da sahnelenmiştir.

Roman son olarak 2008 yılında Kanal D ve Ay Yapım tarafından televizyon dizisi olarak tekrar uyarlanmıştır. Romanın olay örgüsünde değişiklikler yapılmış, romanda olmayan karakterler dizide yer almış, romanda olan karakterlerin bazıları ise çıkartılmıştır. TRT için yapılan ilk uyarlamada romana bağlı kalınırken, dizinin son uyarlamasında tema olarak romandan yararlanılmış, karakterler ve yaşam tarzı olarak hikaye günümüz Türkiye'sine uyarlanmıştır.

Dizileştirilirken romanın ve iki uyarlamanın konularıyla birlikte, müziklerinin de zaman içinde değişime uğradığının görülmesiyle birlikte bu çalışma şekillenmiştir.

Aşk-ı Memnu: 1975

İlk Türk televizyon dizisi olarak yayınlandığı dönemde oldukça ilgi gören Aşk-ı Memnu'nun müzikleri Yalçın Tura'ya ait. Tura, kendisiyle 1993 yılında yapılan bir görüşmede gerek romanın yazıldığı dönemin, gerekse dizinin çekildiği dönemin müzik anlayışını ve müziklerin ortaya çıkışını şöyle anlatıyor:

“Başlangıçta Halit Refiğ, Şevki Bey'in bazı şarkılarının çoksenslendirilip, piyano ile ve bir orkestra ile seslendirilmesini istiyordu. Gerçi Şevki Bey, konunun geçtiği dönemin bestekarı idi. Roman ve filmdeki en önemli karakterlerden biri olan Nihal de piyano çalıyordu. Böyle bir müzik fena olmazdı. Fakat mevcut eserlerin çoksenslendirilmesi, benim çok sıcak bakmadığım bir davranıştı. Filme orijinal bir müzik yapmak daha iyi olacaktı. Konunun geçeceği atmosfere uygun düşecek orijinal bir müzik olarak, Kürdili Hicazkar makamında bir saz semaisi besteledim ve bir akşam Halit'in bu film dolayısıyla yeni tanıştığı ve nişanlandığı genç piyanist Gülper ve prodüktör Tekin'i çağırdım. Onlara şöyle dedim; ‘Şevki Bey'in bazı şarkılarını size çoksensli olarak çalacağım. Bir de tasarladığım orijinal müziği dinleteceğim. Kararı siz verin, çalışmamızı o şekilde sürdürelim.’ Müzikleri dinleyen herkes, benim Kürdili Hicazkar Saz Semaisi'ni çok beğendi ve filmin ana müziğinin o olmasına karar verildi” (Öğel 1994:26).

Roman ve 1975 yılındaki dizi uyarlaması dönem itibariyle Osmanlı'nın modernleşme kavramıyla yüzleştiği Tanzimat Fermanı sonrasındaki süreci ve batı-dışı modernleşmeyi vurgulamaktadır. Yalçın Tura söz konusu görüşmede bu durumun Aşk-ı Memnu dizi müziğinin oluşmasını nasıl etkilediğinden şöyle bahsediyor:

“Filmin konusu Doğu ile Batı’nın, Alaturka ile Alafranganın bir çeşit çatışması ve bu çatışmanın ortaya çıkardığı problemlerle ilgiliydi. Bu nedenle filmin müziğinde de bu durumun yansımaları gerekirdi. Onun için Türk çalgıları ile Batı çalgılarını bir arada kullanmayı düşündüm. Bir kemençe, iki ney, bir tanbura (bazen yayla, bazen mızrapla), karşılıklı bir keman, bir viyolonsel, bir de piyano kullandım” (Öğel 1994:28).

Dizi müziklerinde ağırlıklı olarak kullanılan makamsal yapı, karakterler ve olaylara göre belli çeşniler veya makam dizilerinin kullanılması ve karakterlerle özdeşleşmesi sağlanıyor. Örneğin Bihter karakterinin ve ‘Melih Bey takımı’ olarak anılan Bihter’in annesi ve kardeşlerinin bulunduğu sahnelerde (Göksu’ya veya düğüne giderken) Hüseyini’li veya Karıcığar’lı yapılara, naif ve çocuksu Nihal karakterinin bulunduğu sahnelerde Rast’lı yapıya yer veriliyor.

Bahsedilen ve dizinin jenerik müziği olarak kullanılan Kürdili Hicazkar Saz Semaisi, 6 bölümlük dizi boyunca hemen hemen her sahnede farklı bir hanesiyle, farklı bir enstrümanla, farklı aralıklarla kullanılıyor. Her bölümün jeneriğinde farklı bir haneye yer verilirken, saz semaisinin 6/8’lik olan son hanesi ritmik ve melodik yapısına uygun olan neşeli sahnelerde veya sadece teması kullanılarak dissonant aralıklarla gerginlik hissi verilmek istenen sahnelerde kullanılabilir. Özellikle Nihal karakterinin yaşadığı gerilimi verecek pek çok sahnede karşımıza çıkıyor.

Yalçın Tura “filimde müziğe epey yer verilmişti” (Öğel 1994:27) dese de, dizide müzik kullanımının bugünkü dizi müziği anlayışından uzak olduğu görülüyor. Dizinin 2008 yılı uyarlamasında neredeyse her bakışta, mimikte, her konuşmada müzik kullanılırken, 1975 yılı uyarlamasında sadece belli başlı olaylarda ve mekan değişimlerinde müziğe yer veriliyor.

Dizide sık sık piyano ve Fransızca öğeleri kullanılıyor. Tanzimat sonrası Osmanlı döneminde yetişen bir genç kız olarak Nihal karakterinin Fransızca’yı Osmanlıca’dan iyi okuduğu, Fransızca ve piyano çalışma isteği ile batılı bir kimlik oluşturulmaya çalışılıyor. Babasına ve Bihter’e sinirlendikçe piyano çalışmaya başlayan Nihal, 2. bölüm boyunca Czerny’nin etüdlerini çalıyor.

3. bölümde dizinin bugünkü uyarlamasında da rastlanan Chopin’in *C# Minor Nocturne* adlı eseri Aşk-ı Memnu’nun 1975 yılı uyarlamasında ilk kez Bihter ile Behlül’ün birlikte olduğu sahnenin sonrasında, Bihter odasına giderken çalıyor. 2008 uyarlamasında ise ilk kez 21. bölümün sonunda Behlül bütün aileye piyano çalarken duyuluyor.

Aşk-ı Memnu’nun bu uyarlamasında romandan farklı olarak dönemin sosyal özelliklerine, siyasal yaşamına sıklıkla vurgu yapılıyor. Oysa ki Servet-i Fünun döneminde edebiyatçılar devrin siyasi baskısı nedeniyle bu tür konuları işlemekten uzak durmuşlar, Halit Ziya Uşaklıgil de diğer Servet-i Fünun edebiyatçıları gibi bu konulardan kaçınmıştır.

Dizide sıklıkla karşılaşılan bu vurgu, müzikal özelliklere değinilmesine de neden olmuştur. Dizinin 4. bölümünde ailenin kadınlarının gittiği düğünde Osmanlı’nın ve Türk müziğinin batılılaşmasına ilişkin bazı özellikler görülmektedir.

Gelinin evinde kına gecesine benzer bir eğlence düzenlenir. Bu eğlencede Peyker karakteri piyano ile III. Selim döneminin önemli bestekarlarından Şakir Ağa’nın ‘Dün gece sende ben derdimende’ adlı eserini çalmaktadır. Solist Buselik makamındaki şarkıyı sadece piyano eşliğiyle söyler. Eğlencedeki kadınlardan biri bu şarkının ardından ‘Şimdi bir saz takımı düzenleyelim’ der ve tek tek enstrümanları dağıtmaya başlar. Piyanoya bu şarkıda Türk müziği enstrümanları da eşlik eder. Bihter karakterine ud verilir. Diğer kadınlar ise kanun, ney, keman ve def ile 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında yaşayan Rum asıllı besteci Civan Ağa (Lavtacı Zivanis)’e ait ‘Dil seni sevmeyeni sevmeye lezzet mi olur?’ adlı Nihavent makamındaki eseri çalarlar.

Dizide bu eğlencenin ertesi günü gelin ile damat için koltuk merasimi adı verilen bir tören düzenlenir. Gelin giydirilir, bir koltukla yan yana otururlar. Damat dışında sadece kadınların bulunduğu bu törende piyanoya yer verilmemiş, sadece Türk müziği çalgıları kullanılmıştır. Çeşitli yörelerde bu koltuk merasiminin bugün de kullanıldığını görebiliyoruz.

5. bölümde ise batılılaşma döneminin önemli özelliklerinden birine daha vurgu yapılıyor. Behlül evden, Bihter'in ilgisinden sıkılarak, yemek yiyip içki içilebilen bir salonda operet dinlemeye gidiyor. Aynı zamanda salonda asrın buluşu olarak sinematograf izleyicilere tanıtılıyor.

Bütün dizi boyunca çeşitli şekillerde kullanılan Kürdili Hicazkar Saz Semaisi dizinin son bölümü olan 6. bölümde de sıklıkla kullanılıyor ve dizi Bihter'in intiharıyla son buluyor. Bu sahne için ise kötü sonu hazırlayan her şeyin başladığı sahnede kullanılan Nocturne, Bihter'in intihar sahnesinde de kullanılıyor. Buna benzer bir mantıkla baba-kız Bihter'in intiharının ardından eski hayatlarını sürdürmeyi planlıyorlar. Kürdili Hicazkar Saz Semaisi ile başlayan dizi, aynı şekilde son buluyor.

Aşk-ı Memnu: 2008-2010

Romanın son görsel uyarlamasında ilk uyarlamadan farklı olarak senaryoda değişiklikler yapılmıştır. 1975 yılındaki ilk uyarlama 6 bölümde sona ererken, ikinci uyarlama 79 bölüm yayınlanmıştır. Romandan bazı karakterlerin eksildiği, bazı yeni karakterlerin ise oyuncu kadrosuna eklendiği dizi, iskelet olarak romana sadık kalınarak hazırlansa da, günümüze uyarlanırken pek çok değişikliğe uğramıştır.

1975 yılındaki Aşk-ı Memnu bir dönem hikayesi olması sebebiyle bugünkü diziden ayrılmaktadır. Bugün yaşam tarzı vurgusu ve karakterler arası ilişkiler Aşk-ı Memnu'nun bu uyarlamasında daha ön plandadır. Konu bakımından olduğu kadar, müzikal anlamda da iki uyarlama arasındaki fark hemen hemen aynı nedenlere dayanır.

İkinci Aşk-ı Memnu uyarlamasının müziklerini yapan Toygar Işıklı 2003 yılında sinema ve televizyon sektörüne müzik üretmeye başlamış, tarzını ilk kez 'Menekşe ve Halil' adlı diziyile göstermiştir. Arkasından gelen 'Yaprak Dökümü' ve 'Dudaktan Kalbe' adlı diziler kendi stilini geliştirdiği diziler olmuştur. Aşk-ı Memnu bu dizilerden sonra gelmesi açısından yerleşik bir Toygar Işıklı tarzını hissettirir. İki uyarlamanın müzikleri karşılaştırılırken unutulmaması gereken bir faktör, teknolojinin gelişimidir.

Ses olgusunun Türk sinemasında yerini alması 1930'lu yılların başlarına denk gelmektedir. 1932-34 yılları arasında operetlerin sinemaya uyarlanmasıyla ilk müzikli filmler ortaya çıkmıştır. 1938-39 yıllarında Mısır filmleri akımı başlamış, bununla birlikte Mısır'a özgü ezgilerin filmlerde kullanılması gittikçe yaygınlaşmıştır. Münir Nureddin Selçuk bu dönemdeki müzikli filmlerde yer almış, kendi besteleri ve Saadettin Kaynak'ın besteleri bu filmlerde kullanılmıştır. 1940-1950 yılları arasında müzikli filmlere gösterilen ilgi sonucunda besteciler Mısır filmlerinin uyarlamalarına beste yaparlar ki bu durum Türk müziğinin popülerleşme sürecinde önemli bir role sahiptir.. 50'li yıllarla birlikte müzik için yapılmış filmler ve filmlere yapılan müzikler birbirinden ayrılır.

Aşk-ı Memnu'nun ilk uyarlamasının müziklerini yapan Yalçın Tura da, film müzikleri bestelemeye 1955 yılında başlar. Bu tarihten 20 yıl sonra ise ilk dizi müziği örneği olan Aşk-ı Memnu'nun müziklerini besteler.

Bugün 35 yıllık bir geçmişe sahip olan dizi müzikleri gelişen kayıt teknolojileriyle birlikte

farklı bir görünüm kazanmıştır. İlk uyarlamada kullanılan makamsal yapılar, formlar ve çalgılar, yerini Türk müziği öğelerinin kullanıldığı müzik cümlelerine bırakıyor. Bu cümlelerde ağırlıklı olarak piyano ve yaylılar kullanılıyor. Bunların yanı sıra dizinin diğer temalarında kanun, armonika ve gitar kullanılıyor. İlk uyarlamada dönem özelliklerine odaklanıldığı ve roman direkt olarak aktarıldığı için müzik sadece görüntüye eşlik eden bir öğe olarak kullanılıyor. Ancak 2008 uyarlamasında olaylar ve karakterler günümüze uyarlandığı ve roman senaryolaştırıldığı için müzik hemen her planda görülüyor ve imgesel anlatıma dayalı cümlelerle görüntüyü destekliyor.

Toygar Işıklı'nın 79 bölümlük dizide jenerik hariç kullandığı temaların hepsi bir hissin, bir karakterin ya da bir eylemin (Dokunuş, acı, şüphe, Nihal, kaçış vb.) adını taşıyor. Bu temaların genel olarak birbirlerinin çeşitlemeleri olduğu, enstrüman, ritim gibi farklılıklarla aynı temaların farklı sahneleri betimlemekte kullanıldığı görülüyor.

Sonuç olarak her insan topluluğunda olduğu gibi yaşanan toplumsal ve kültürel değişimler Türkiye'de de etkin rol oynamaktadır. Kültürün bir parçası olan müzik de bu değişimlerden etkilenir. Özellikle teknolojinin gösterdiği gelişim ve hızlanan yaşam şartları ile birlikte müziğin değişimi de kaçınılmazdır.

Aşk-ı Memnu dizisi, aradaki diğer örnekleri yok saymak mümkün olmasa da aynı örnek üzerinden 35 yıllık dizi müziğinin değişimini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Yapılan analizler sonucunda, Aşk-ı Memnu örneği üzerinden Türkiye'de ilk dizi müziğine imza atan Yalçın Tura'dan, bugün yayınlanan dizilerin müziklerine ağırlıklı olarak yön veren Toygar Işıklı'ya kadar olan süreçte müzikal anlamda yaşanan değişim gözlemlenmiş, toplumsal yapıdaki değişimler ve buna bağlı olarak yaşanan kültürel değişimlerin işitsel ifadede de farklılık yarattığı görülmüştür.

Referanslar

- Eğilmez, S. 2007. "Theodor Fontane 'Effi Briest', Lev Nikolai Tolstoy 'Anna Karenina', Halit Ziya Uşaklıgil 'Aşk-ı Memnu' Örneklerinde Farklı Kültürlerde Aldatan Kadının Toplumdaki Yeri", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı Alman Dili Eğitimi Bilim Dalı, Bursa: Türkiye.
- Kaplan, A. 2005. *Kültürel Müzikoloji*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kıray, B.M.1999. *Toplumsal Yapı, Toplumsal Değişme*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ögel, Ş. 1994. "Yalçın Tura'nın Sinema ve Dizilerindeki Film Müzikleri" Bitirme Çalışması, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Temel Bilimler Bölümü, İstanbul: Türkiye.